

Az eklekticizmus szabályszerűségei: Giordano Bruno filozófiája

*Szakács Péter: Giordano Bruno ars poeticája az exaltációtan tükrében.
Polis Könyvkiadó–Gondolat Kiadó, Kolozsvár; Budapest, 2020. 480 old.*

Szakács Péter 2020-ban megjelent monográfiája a kései reneszánsz gondolkodásának talán egyik legérdekesebb, ugyanakkor meglehetősen eklektikus, szakmai megítélését illetően is ellentmondásos, megosztó személyiségével foglalkozik. A *Giordano Bruno ars poeticája az exaltációtan tükrében* a kolozsvári Polis Könyvkiadó és a budapesti Gondolat Kiadó közös kiadásában jelent meg, alapja pedig a Babeş–Bolyai Tudományegyetem Filozófiai Doktori Iskolájában 2017-ben megvédett doktori disszertáció.

A bevezetőt és konklúziókat tartalmazó kezdő és záró részek mellett a könyv három nagy fejezetten keresztül Giordano Bruno életművének központi témáit, gondolkodásának alakulását igyekszik feltárni, valamint nézeteinek eszmetörténeti és diszciplináris besorolására is vállalkozik. Az első fejezet hangsúlyosan Bruno filozófiatörténeti megítélésével foglalkozik, ezen belül a legmarkánsabb, egymásnak ellentmondó szakmai álláspontokat tematizálja, ismertetve ezáltal a mezőnyt, amelybe saját kutatása beágyazódik, s amelyhez viszonyítva saját konklúzióit megfogalmazza. Forrásait illetően a Bruno életét és életművét feltáró legújabb, főleg olasz nyelvű szakirodalomra támaszkodik, bár a kérdés ilyen formában történő megfogalmazása szempontjából központi jelentőségű a historiográfia és eszmetörténet 20. századi kutatójának, Frances A. Yatesnek mind a korábbi, mind pedig a későbbi értelmezésektől radikálisan eltérő álláspontja.

A szövegből ugyanis kiderül, hogy Yates, ámbar nem a filozófia szakterülete felől, de azt a markáns és az őt követő Bruno-recepciót kihívások elé állító álláspontot képviseli, miszerint Brunóra nem filozófusként, illetve tudósként, hanem okkult vallási tanítóként, mágusként, misztikus gondolkodóként kell tekintenünk, s ebből a szempontból tragikus

halálának is teljesen más értelme körvonalazódik, mint amit például a 19. század második felétől kialakuló újhegelianizmus olasz képviselői, Bertrando Spaventa, Benedetto Croce vagy Giovanni Gentile képviseltek. Utóbb említett szerzők Brunót a modernitás tudományos és társadalmi eszméinek előfutáraként tekintették, Szakács Péter viszont nem húzza eléggé alá, hogy ezen álláspontok részben a 19. század végére–20. század elejére jellemző olasz nemzeti filozófia idealizáló törekvései által magyarázhatók, s ezáltal talán túlhangsúlyozzák a nolai gondolkodó filozófiatörténeti jelentőségét. (Spaventa pl. azáltal, hogy a hegeli abszolút szellem anticipálását véli Bruno metafizikájában felfedezni.)

A yatesi értelmezői paradigma a reneszánsz eszmeiségének a hermetizmussal való szoros kapcsolatát kulcsfontosságúnak tekinti Bruno műveinek értelmezése szempontjából, ugyanakkor arra is felhívja a figyelmet, hogy ez a bizonyos szempontból misztifikált, megkonstruált kapcsolat a szóban forgó *Corpus Hermeticum* és *Aszklépiosz* – e nehezen értelmezhető, okkult szövegkorpusz – elhibázott datálásán és filológiai interpretációján alapult, aminek következtében lehetségessé vált a benne kifejtett okkult nézeteknek a keresztény hagyomány felőli értelmezése is. Szakács Péter könyvének első fejezete tehát arra vállalkozik, hogy bemutassa a Giordano Bruno „gondolkodásának filozófiai vagy mágikus jellegével kapcsolatos vitát”, (11.) az ezt követő rész pedig a nolai értelmiségi egzaltációtanát (a lélek igazsághoz való felemelkedésének, nemesítésének tanát) állítja a vizsgálódás középpontjába, ez lévén ugyanis az a kérdéskör, amelynek szempontjából Bruno gondolkodásában, tematikai és stílári jegyének szerteágazásai, eklekticizmusa ellenére, valamilyen egységet meg lehet ragadni.

Az egzaltációban központi jelentőségét több szempontból is indokolt hangsúlyozni. Egyrészt amiatt, hogy a filozófiatörténetben az antik görög (kiemelten a platóni) metafizikával kezdődően, az újplatonikus és gnosztikus (beleértve az említett hermetikus szövegek korpuszt is) tanokon és a korai egyházatyák tanításain át egészen Dante vagy Pico della Mirandola elképzeléseig, sokféle megközelítéssel találkozunk. Ez a filozófiatörténeti, komparatív áttekintés válik tulajdonképpen a yatesi elmélet cáfolatának elsődleges eszközévé, rámutatva arra a lényeges aspektusra, hogy akár az ókori, akár a középkori és reneszánsz gondolkodás szempontjából tekintjük (s talán még erőteljesebben igaz ez a manierizmus törekvéseire), értelmetlen a filozófia, a vallás, a misztikum és a tudomány egymással való szembeállítása, teljes mértékű elhatárolása. A szerző a különböző korokban született szövegek összehasonlítása révén rámutat arra, hogy az egzaltációtannak a premodern metafizikai-lélektanfilozófiai hagyományban megvan a megalapozása; ez az eljárás nemcsak Bruno gondolkodásának filozófiai jellegét támasztja alá, hanem abból a szempontból is jelentős, hogy ehhez viszonyítva értelmezhető a brunói dialógusokban megszólaltatott különféle szereplők és alteregók álláspontjai, valamint a nagyfokú teatralitással megkonstruált különböző önarcképei, a túlzást és pátoszt nem nélkülöző öndefiníciós kísérletei és az értelmiségi társadalmi szerepvállalásáról alkotott elképzelése is, amely szervesen kapcsolódik a brunói természetfilozófiában kifejtett végtelen tér és idő fogalmához, s az ezekből következő ciklikus történelmi válság gondolatához.

A lélek igazsághoz való felemelkedésének elgondolásai és a hierarchikus világkoncepciók sorából, amelybe bizonyos elmozdulásokkal a brunói metafizika is elhelyezhető, a kötet részletesen mutatja be a platóni dialógusokban kifejtett Erősz-tant, a hermetikus szövegekben megjelenő pozitív és negatív gnóvizst, végül pedig valamelyest Ficino, részletesebben pedig Pico della Mirandola Erősz-értelmezéseit, kiemelt figyelmet fordítva az említett tanok azon részeire, amelyek a szellemi-anyagi kettősségére, az anyagnak a hierarchiában betöltött

szerepére, a jó-rossz ellentétpár felőli megítélésére reflektálnak. A szerelemtanok részletes elemzésére mindenekelőtt azért van szüksége, mert mindenik implikálja az egzaltáció lehetőségének mozzanatát, másrészt azért is, mert a szerző Bruno mágiával foglalkozó műveit is elemzés tárgyává teszi – ezeknek szempontjából pedig a megszállottság problémája ugyanolyan fontos, mint a különböző létszférák közötti korrespondenciák kérdése.

A második fejezet utolsó része a fent említett teoretikus szempontok szerint elemzi Bruno legfontosabbnak ítélt dialógusait (*Az okról, elvről és egyről, A hősi megszállottságokról*, valamint *A kötetlékekről általánosságban* a részletesen elemzett művek, de utalás történik az életmű egyéb szövegeire is). Végül, némiképp rendhagyó módon az utolsó, harmadik nagy fejezet foglalkozik Giordano Bruno mozgalmas életének különböző állomásaival, társadalmi-politikai körülményeivel, egyházi-dogmatikai hátterével és Bruno személyes kapcsolataival is – mindezt a hősi megszállottságtan és a szerző saját magáról alkotott reprezentációi felől megközelítve. Ez a fejezet eszmetörténetileg sok érdekes információval szolgál, mind a korabeli felekezeti vitákat, mind a politikai-diplomáciai viszonyokat és hatalmi kérdéseket illetően, ugyanakkor Bruno életére, jellemére és máglyahalállal végződő inkvizíciós perére vonatkozó korabeli testimóniumokra is támaszkodik, amelyek olykor meglepő fénybe állítják a gyakran csak felszínesen, egyoldalúan ismert nolai gondolkodó alakját. (Számomra például az itt idézett kortársai és biográfusai tanúsága alapján legmeglepőbb a szakmai és/vagy politikai opportunizmusa, amelynek lehet ugyan az oka az, hogy erőteljes küldetéstudatot táplált magában, meg lévén győződve filozófiai nézeteinek a társadalmi viszonyok-erkölcsök alakulására nézve kedvező hatásáról, de ez mégis egy erkölcsileg kifogásolható magatartás, és némiképpen ellentétben áll a mártírhála révén róla kialakult általános véleménnyel.)

Térjünk még röviden vissza a második fejezetben tematizált elméleti kérdésekhez, amelyek tulajdonképpen a brunói metafizika és természetfilozófia magvát képezik. A platonikus és újplatonikus

hagyománytól (akár racionálisnak, akár Szlezák interpretációja alapján ezoterikusnak tekintjük) eltérően, Szakács Péter kifejtése szerint Bruno fokozatosan lemond a hierarchikus világmodellről, és a létezés láncolata helyett a véges-végtelen ellentétpárra épülő metafizika és kozmológia irányába mozdul el. Ezt alátámasztandó, hadd idézzünk itt egy összefoglaló jellegű, hosszabb részletet: „Először is egymással radikálisan szembehelyezi a végtelent és a végest, az Istenséget és a kozmosz véges tökéletlen individuumait; utóbbiak Isten abszolút tökéletességének térbeli visszatükröződései. Ezzel a metafizikai hierarchia és a létezők közötti abszolút rangsor eltörlődik, helyét átveszi az említett kétszintű struktúra. Véges és végtelen, Isten és teremtmény között nincs átjárás, nincs közvetítő, a Istenember Krisztus, vagyis a végesbe behelyezett végtelen ontológiailag lehetetlenség. A másik újdonság a világlélek-koncepció átalakítása. A világlélek nem a mindenség egészében lesz jelen, hanem minden részecskében, még hozzá potenciálisan a maga teljességében. Az anyag így élővé válik, mely önmagát formálja. (...) Mivel Isten nagyságának materiális leképezéséhez számtalan létezőre van szükség, melyek közül egyiknek sincs kiemelt ontológiai státusza, a mindenség végtelen és középpont nélküli. Ahogy Kopernikusz kozmológiájával szemben a nap eltávolítódik a középpontból, úgy az embernek sincs kiemelt státusza.” (221–222.)

Az Egy/Istenség, a forma (világlélek) és az anyag relációit illetően az is kiderül, hogy Bruno jól ismerhette az arisztotelészi metafizika fogalmait, de a hagyományos, skolasztikus, arisztotelianus elképzelésektől az ontológiai és kozmológiai kérdésekben eltávolodott. (Itt kell megjegyeznünk, hogy a könyv a reneszánsz filozófia jellegzetességét főleg a platóni hagyomány újjáélesztésében jelöli meg, és úgy tűnik, élesen szembeállítja az arisztotelianus filozófiával, holott már a korai újplatonizmusra, akár csak a reneszánszéra, inkább egyfajta szinkretizmus és szintézisre való törekvés volt jellemző. Bruno elemzett szövegei alapján pl. az sem teljesen világos, hogy az intelligibilis vagy jelöletlen anyag azonos-e a világlélekkel.)

A Bruno által eszközölt módosításokból egyfelől egy panteisztikus univerzum elképzelése következik, a mikrokozmosz a makrokozmosznak tükröződése, másfelől egy sajátos atomizmusról is beszélhetünk, nem utolsósorban az ontológiai uniformizálás révén a humánium szférája a végesség, a relativitás, az esetlegesség dimenziójába kerül, s ennek az igazság megismerését, az egzaltáció fogalmát tekintve is szükség-szerű következményei vannak. Mivel az abszolútum megragadása teljességében lehetetlen, a megismerés és a tudás, amelyről itt szó lehet, mindig relatív, változó, beteljesületlen, folyamatszerű. A (hósi) megszállottság, szellemi kiválóság révén lehetséges lesz ugyan az absztrakció, a világ *sub specie aeternitatis* megragadása, ehhez azonban a partikuláris anyagi (és állandó változásnak alávetett) létezőket kell a kutatás tárgyává tenni, és a folyamat nem ér véget az elmélet megalkotásával, a bölcsnek vissza kell térnie az intelligibilis igazságok magasságából a változó létezők világába, mintegy alkalmazni az általános elveket a természeti és társadalmi jelenségek/folyamatok gyakorlatában, amelyek ezáltal újfent módosulni fognak. A véges emberi mivoltból kifolyólag nem lehetséges tehát a végső, abszolút igazság megismerése, a tökéletesedés útja pedig az elmélet és gyakorlat állandó egymásra vonatkoztatásában ragadható meg: „Az istenség tehát a véges emberi lények számára megközelíthetetlen abszolútum, csak annyit foghatunk fel belőle, amennyit a természet visszatükröz, ezért Bruno figyelme csakis az utóbbira irányul. Mivel azonban a természet is abszolútum – végtelennek kell lennie ahhoz, hogy az istenség nagyságát leképezze –, végül nem is a természet egésze, hanem a partikuláris létezők kerülnek előtérbe – melyek bizonyos értelemben szintén a valóság visszatükröződései. A természet és a változó dolgok világában való tevékenykedés Platónnál, a hermetizmusban és a firenzei neoplatonizmusban is fontos, de főként azért, mert leképezi az intelligibilis világot, megnyitva az utat az oda való felemelkedéshez. Brunónál (...) a prioritási sorrend megváltozik: a felemelkedés történik a praxis kedvéért.” (447–448.) Azt is hozzáteszi, hogy Bruno szerint minden tudományos tevékenységet bizonyos paradigmában való gondolkodásként, bizonyos

homályosan ismert alapelvekre alapozó nézőpontból lehet megragadni.

Ebből a tudáskonceptióból vonja le a szerző a következtetést, hogy Bruno anticipálja a 20. századi tudományfilozófusok gondolkodásának bizonyos elemeit, erre vonatkozóan viszont munkája hiányosságának bizonyul, hogy az említett tudományfilozófia területéről szövegszerű bizonyítékokkal nem szolgál: ezt a konklúzióját csak egyoldalúan támasztja alá. Nemkülönben a brunói emberképpel, az emberi lét relativitásával, esetlegességével, végességével kapcsolatos megállapításokat illetően: elvéve utalás történik itt is a 20. századi egzisztencializmus vagy akár a fundamentálonológia irányába, de a részletesebb összehasonlításra nem kerül sor.

Meggyőzően bebizonyítja viszont, hogy alaptalan Giordano Bruno munkásságát kizárólag misztikus-mágikus jellegűnek tekintenünk, hiszen alaposan kifejett metafizikai premisszái (az Egy-világlélek-anyag hármas alapelv) és természetfilozófiai (végtelen tér és

idő, öntevékeny anyag, középpont nélküli univerzum) elvei alapján levonható a konklúzió, hogy a modern newtoni fizika valamilyen kezdetleges elgondolását képviselte. Sőt, arra is sikeresen rámutat, hogy mindezek fényében lehetséges a brunói mágiatanoknak egy rációelví, a természeti korrespondenciák befolyásolását vagy a mélylélektani és személyiség-lélektani ismeretek szükségességét hangsúlyozó megközelítése. Nem utolsósorban a biográfiai adatok alapos szemléje révén Szakács Péter azt a yatesi tézist is megcáfolja, miszerint Giordano Bruno vallási tanító lett volna; ugyancsak az életrajzi adatok, valamint az életmű társadalmi-politikai mondanivalója, főként a vallás dogmatikus igazsága mellett a filozófiai és tudományos igazságok létjogosultságát hirdető tézisei alapján bebizonyítja, hogy militáns, úttörő szerepe a modernitás szabadságfelfogása és autonómiakonceptiói felől is figyelemre méltó.

Soós Amália

„Principiális kizökkenés”. Regénybe kódolt válságvariációk

*Farkas Szilárd: A válság-motívum Hamvas Béla regényművészetében.
Pannónia Kulturális Egyesület, Kaposvár, 2020. 181 old.*

A Hamvas-életművel kapcsolatban gyakran hangoztatott *zárványlét* fogalma mára talán kezdi érvényét veszteni, hiszen semmiképpen sem mondható, hogy *láthatatlan* lenne az a bizonyos *történet*. Tapasztalhatjuk, hogy az évfordulóktól függetlenül is egyre sokasodnak az események: kerekasztal-beszélgetések, szimpóziumok, színházi adaptációk, az életműkiadás filológiai hiteles kiadása, a Farkas Szilárd által szervezett, évente megrendezésre kerülő kaposvári konferenciák jelzik az életmű elevenségét. Az utóbbi években ismét megélnékülő Hamvas-recepció többféle úton közelít(ett) Hamvas írói világához: jelen van a filozófia felől olvasó, de emellett éppúgy az irodalom tájéka/regiszterei felől is közelítő; Farkas Szilárd – elegyítve a kettőt – teória és irodalom egymásra olvasásában vizsgálódik.

Ez a vizsgálódás ugyanakkor nem marad meg általános szinten, holisztikus magyarázatok keretei között: perspektivikus abban az értelemben, hogy egy választott motívum, illetve szempontsor mentén elemzi Hamvas szépirodalmi műveit. Ez a szempont a *válság* motívikus fellelhetősége (előfordulása) a regényekben. A szerző ily módon a komplexitás és kontinuitás jegyében nem választja el egymástól Hamvas esszéit, értekező írásait és fikciós műveit. A *Teória* részben felvázolt válságproblematikát, annak eredőit, forrásait és hagyományát a második, nagyobb részben, a *Realizálás* címűben az irodalmi művek keresztmetszetében „méri meg”. A válságfilozófiára fókuszáló kutatói attitűd nem előzménytelen: Farkas Szilárd már doktori dolgozatában (ott elsősorban Kierkegaard magyar nyelvű recepciójának vizsgálatán

Kurucz Anikó (1983) – irodalomtörténész, egyetemi adjunktus, Széchenyi István Egyetem, Győr, kuruczkovacsaniko@gmail.com